

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»

ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№ 1(21) қаңтар-наурыз 2020
ISSN 2710-3994

Бас редактор:
Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы

Редакциялық алқа:

- Абашин Сергей Николаевич – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Санкт-Петербургтегі Европа университеті (Ресей)*
- Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қызғыз мемлекеттік университетінің ректоры. (Қырғызстан)*
- Аяған Бүркітбай Ғелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары. (Қазақстан)*
- Әлімбаев Нұрсан – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры. (Қазақстан)*
- Әбусейтова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Р. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының «Тарихи материалдарды зерттеу» орталығының директоры. (Қазақстан)*
- Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)*
- Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University) (АҚШ)*
- Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)*
- Қожамжарова Дария Пернешқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)*
- Кожирова Светлана Басиевна – саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Қазақстан)*
- Козодой Виктор Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор. (Ресей)*
- Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)*
- Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қытшақтану институтының директоры, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)*
- Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)*
- Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания)*
- Муртазаева Рахборхон Хамидқызы – тарих ғылымдарының докторы, Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті «Өзбекстан тарихы» кафедрасының профессоры. (Өзбекстан)*
- Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – PhD доктор, Гданьск қаласындағы Екінші дүниежүзілік соғыс мұражайының ғылыми қызметкері. (Польша)*
- Римантас Желвис (Želvyys Rimantas) – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті (Литва)*
- Самашев Зайнолла Самашұлы – археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)*
- Сайлан Болат Санабайұлы – тарих ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан)*
- Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)*
- Сыдықов Ерлан Бәттайұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)*
- Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)*

Жауапты редактор:
Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы

Ғылыми редактор:
Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Редактор:
Кубеев Рустем Жаулыбайұлы

Жауапты хатшы:
Қоңқабаева Арайлым

Техникалық хатшы:
Хумарзах Алтынбек

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

- Абашин Сергей Николаевич – доктор исторических наук, профессор, Европейский университет в Санкт-Петербурге (Россия)*
- Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева (Кыргызстан)*
- Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (Казахстан)*
- Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова (Казахстан)*
- Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)*
- Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)*
- Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University) (США)*
- Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)*
- Карибаев Берекет Бахытжанович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)*
- Кожамжарова Дария Пернешовна – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно-Казахстанского университета им. М.Ауэзова (Казахстан)*
- Кожирова Светлана Басиевна – доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан)*
- Козодой Виктор Иванович – доктор исторических наук, профессор (Россия)*
- Кокебаева Гульжаухар Какеновна – доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч.Валиханова КН МОН РК (Казахстан)*
- Кумеков Болат Ешимхамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан)*
- Матыжанов Кенжехан Слямжанович – доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова (Казахстан)*
- Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания) Муртазаева Рахборхон Хамидовна – доктор исторических наук, профессор кафедры «Истории Узбекистана» Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека. (Узбекистан)*
- Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – доктор PhD, профессор, главный специалист научного отдела Музея Второй мировой войны г. Годаньска (Польша)*
- Римантас Желвис (Želvyys Rimantas) – доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет (Литва)*
- Самашев Зайнолла Самашевич – археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А.Маргулана КН МОН РК (Казахстан)*
- Сайлан Болат Санабаевич – доктор исторических наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)*
- Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан)*
- Таймагамбетов Жакен Кожажметович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК (Казахстан)*

Ответственный редактор:
Каипбаева Айнагуль Толганбаевна

Научный редактор:
Козыбаева Махаббат Маликовна

Редактор:
Кубеев Рустем Джаулыбайулы

Ответственный секретарь:
Конкабаева Арайлым Нурболатовна

Технический секретарь:
Хумарзах Алтынбек

Editor-In-Chief:

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Members of editorial board:

Abashin Sergei Nikolaevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, European University at St. Petersburg (Russia)
Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of I. Arabaev Kyrgyz State University (Kyrgyzstan)

Alimbay Nursan – Candidate of Historical Sciences, Professor, Director of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Abusseitova Meruert Khuatovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials at R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Ayagan Burkhitbai Gelmanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Golden Kathie Stromile – PhD, Mississippi Valley State University (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan)

Karibayev Bereket Bakhytzhonovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Kozhamzharova Daria Perneshovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University (Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana Bassieva – Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan)

Kozodoi Viktor Ivanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MES RK (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Matyghanov Kenzhekhan Slyamzhanovich – Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art (Kazakhstan)

Morrison Alexander – PhD, Professor, University of Oxford (UK)

Murtazayeva Rakhborkhon Khamidovna – doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of «History of Uzbekistan» of Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Panto Dmitri – PhD, researcher at the Museum of the Second World War in Gdansk (Poland)

Rimantas Želvys – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University (Lithuania)

Samashev Zainolla Samashevich – archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of German Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology CS MES RK (Kazakhstan)

Sailan Bolat Sanabayevich – Doctor of Historical Sciences, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Sydykov Erlan Battashevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Executive Editor:

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna

Scientific Editor:

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Editor:

Kubeyev Rustem Dzhaulybayevich

Executive Secretary

Konkabayeva Arailym Nurbolatovna

Technical secretary:

Khumarzak Altynbek

ҒТАХР / МРНТИ / IRSTI 03.20.

КЕҢЕС ӨКІМЕТІНІҢ ЕКІНШІ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК СОҒЫС ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ДІНГЕ ҚАТЫСТЫ САЯСАТЫ

Садыкова А.М.

PhD, доцент Павлодар мемлекеттік педагогикалық университетінің гуманитарлық жоғары ғылымдар мектебі

Аңдатпа. Кіріспе. Мақалада екінші дүниежүзілік соғыс жылдарындағы кеңестік дін саясаты қарастырылады. Посткеңестік тарихнамада ғылыми ой-тұжырымдардың әртүрлілігі аталған кезеңде Кеңес өкіметінің дін саласындағы саясатының шынайы сипаты мен мәнін тереңірек зерттеп, талдауға итермеледі. Автор ХХ ғасырдың 20-жылдарының соңында діни мекемелерге қатысты қатал да ашық шабуылға көшкен кеңестік биліктің саясаты, соғыс жылдары, шынымен, жұмсарды ма және солай болған күнде оның негізгі себептері қандай және оны, кейбір зерттеушілер көрсеткендей, түбірлі бетбұрыс деуге негіз бар ма деген сұрақтарға жауап береді. Автор посткеңестік, батыстық зерттеушілердің ой-тұжырымдарын салыстырып, сонымен бірге мұрағат қорларындағы бірқатар ғылыми айналымға енбеген құжаттарға негізделіп, екінші дүниежүзілік соғыс жылдарындағы Кеңес өкіметінің дінге қатысты саясатының сипаты өзгеріп, ішкі және сыртқы факторларға байланысты уақытша жұмсару байқалғанымен, түбірлі бетбұрыстың орын алмағаны туралы қорытынды жасайды. Түйін сөздер: діни ұйымдар, екінші дүниежүзілік соғыс, сталиндік саясат, жазалау шаралары, кеңес-германдық үгіт-насихат, діни өрлеу.

Түйін сөздер: сталиндік саясат, жазалау шаралары, екінші дүниежүзілік, соғыс, кеңес-германдық, діни ұйымдар, діни өрлеу, үгіт-насихат

ПОЛИТИКА СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ОТНОШЕНИИ РЕЛИГИИ В ПЕРИОД ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Садыкова А.М.

PhD, доцент, Высшая школа гуманитарных наук, Павлодарского государственного педагогического университета, г. Павлодар, Казахстан

Аннотация. Введение. В статье рассматривается религиозная политика советской власти в годы Второй мировой войны. В постсоветской историографии существуют разные точки зрения, в связи с чем возникает необходимость более глубокого и детального изучения проблемы. Было ли изменение в политике государства в отношении религиозных учреждений и, если изменения наблюдались, то что являлось основной причиной, и носило изменение радикальный характер. Как известно, в указанный период наблюдалось духовное возрождение, в ряде регионов открывались религиозные дома, расширилось влияние Русской православной церкви в международных отношениях, церковь имела возможность восстановить патриаршество, что показывает на изменение роли церкви в годы второй мировой войны. Сравнивая различные точки зрения, анализируя архивные документы автор приходит к выводу, что в годы Второй мировой войны характер политики советской власти в отношении религии действительно изменился, что было связано несмотря с объективными внутренними и внешними факторами, в политике наблюдалось послабление, но, коренного перелома не наблюдалось.

Ключевые слова: религиозные организации, вторая мировая война, политика Сталина, репрессии, советско-германская пропаганда, духовное возрождение.

POLICY OF THE SOVIET GOVERNMENT IN RELATION TO RELIGION DURING WORLD WAR II

Sadykova A.M.

PhD, Assistant Professor, Higher School of Humanities, Pavlodar State Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan

Abstract. Introduction. In the article the Soviet religious policy during the World war II is considering. There are different scientific positions in post-soviet historiography. A variety of scientific views led to a deeper study and analysis about the objective reality because of the Soviet government's policy in the sphere of religion during this period. As known in earlier period there was an open attack on religious institutions. In this case, what is the main reason for changing in religious policy during the World war II as some researchers have shown. Author compares the different views of post-soviet and western researchers, analyses archives documents and as a result concludes that during the World war II the nature of the Soviet government's policy towards religion changed because of pragmatical government policy which had the influence of internal and external factors, but that there was not radical change.

Keywords: religious organizations, world war II, Stalin's policy, repression, Soviet-German propaganda, spiritual revival.

Кіріспе

Посткеңестік тарихнамада екінші дүниежүзілік соғыс жылдарындағы Кеңес өкіметінің дінге қатысты саясатының сипаты мен мәніне қатысты пікірталастар орын алған. Орыс православтық шіркеуінің тарихы және исламға қатысты кеңестік саясат қарастырылған тарихи зерттеулерде аталған мәселеге қатысты әр түрлі тұжырымдар орын алған. Зерттеушілердің бір бөлігі екінші дүниежүзілік соғыс қарсаңында және екінші дүниежүзілік соғыс жылдары сталиндік дін саясатында «жылымық» орын алып, түбірлі өзгерістің болғанын дәлелдеуге тырысса, екінші бөлігі кеңестік биліктік дін саласындағы саясаты алғашқы жылдардағы бағытын жалғастырып, дінмен үздіксіз күресіп келгенін айтып, соғыс жылдары ешбір түбірлі өзгерістің болмағанын, тек бірқатар объективті себептерге байланысты уақытша жұмсарудың орын алғанын атап өтеді.

Материалдар мен әдістер

Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік архивінің 1709 және 1711 қорларында сақталған құжаттамалар, посткеңестік кезең және шетел зерттеушілерінің еңбектері, мерзімді баспасөз беттерінде жарияланған материалдар пайдаланылды.

Зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде қоғамды танудың диалектикалық әдістері пайдаланылды. Зерттеу барысында жалпы ғылыми және арнайы-тарихи әдістер қолданылды. Жалпы ғылыми әдістердің ішінен анализ, синтез, логикалық әдістер қолданылды. Арнайы-тарихи әдістер санатында тарихи-ретроспективті, тарихи-салыстырмалы әдістерді айтып өтуге болады.

Талқылау

Шіркеу тарихшылары, олардың ішінде бірқатар дін қызметкерлері (В. Одинцов, В. Дудко, В. Ефимов, В. Цыпин) екінші дүниежүзілік соғыс жылдары Кеңес өкіметінің дінге қатысты саясатының өзгергенін айтып, оның басты себебін И. Сталиннің діншілдігімен байланыстырады [1-4].

В. Одинцов екінші дүниежүзілік соғыста жеңіске жетудің себебін құдайдан іздеп, Алексеевскідегі Тихон ғибадатханасынан әкелінген Тихвин Құдай Ананың Қасиетті иконасын ұшақпен Мәскеуді айналдырған қаланың аман қалғанын және атақты Сталинград шайқасы барысында шабуылға шығу бұйрығы осы иконаға сыйынудан кейін берілгенін жазып, иконаның шабуыл бастау жоспарланған ең ауыр майдан алаңдарына апарылып, діни қызметкерлер дұға оқып, солдаттарға қасиетті судан шашқанын атап өтеді [1].

Дін қызметкері Д. Дудко Сталиннің діншілдігін, оның діни семинарияда оқып, шынайы православиелік болғанын алға тартып, соғыс жылдары оның діншілдігінің артып, халыққа үндеуін «Дорогие братья и сестры» деп бастағанын жазады. Өз тұжырымына негіз ретінде Саяси бюроның 1933 жылы 12 қыркүйекте болған отырыс хаттамасының көшірмесін және 1939 жылы 11 қарашада өткен отырыс хаттамасының көшірмесін келтіреді [2]. Автордың пайымдауынша, екінші құжат В. Лениннің 1919 жылғы 1 мамырдағы нұсқауын және Орыс православие шіркеуінің қызметкерлері мен православиe дiнiн ұстанушыларды құдалауға қатысты мемлекеттік жазалау органдарының шығарған нұсқауларының күшін жойды. Дәлел ретінде құжаттың төмендегі мазмұнын ұсынады: «1. КСРО ПХК органдарының Орыс православие шіркеуінің діни қызметкерлерін тұтқындау, сенушілерді қудалау саясаты жөнсіз деп танылсын. 2. Жолдас Ульяновтың (Лениннің) БТК төрағасы жолдас Дзержинскийге жіберілген 1919 жылы 1 мамырдағы «Поптар және дінмен күресу туралы» №136666 нұсқаулары мен «БТК – БМСБ – ПХК Орыс православие шіркеуі қызметкерлері мен православиe дiнiн ұстанушыларды қудалауға қатысты барлық сәйкес нұсқауларының» күші жойылсын. 3. ПХК құдайға құлшылық ету іс-әрекетімен байланысты істер бойынша айыпталған және қамауға алынған азаматтарды тексерсін. Жоғарыда аталған себептер бойынша айыпталғандар қамаудан босатылып, бас бостандығынан айырмайтындай жазамен алмастырылсын...4. Қамауда және абақтыда отырған басқа конфессияларға жататын сенушілердің тағдыры туралы мәселе жөнінде ОК қосымша шешім шығарады» [5].

И. Сталин еңбектері мен баяндамаларын, ол туралы жазылған естеліктерді талдаған В.Т. Ефимов те оның православ болғандығы туралы тұжырымды қолдап, соғыс жылдары діни сенімінің артқанын атап өтеді [3,33].

Протоиерей В. Цыпин зерттеуінде соғыс жағдайында халықтың жауға қарсы бірігуі жолында Орыс православие шіркеуінің зор рөлі кеңестік биліктің дінге қатысты саясатының өзгеруіне ықпалын тигізді деген тұжырым жасалады. Зерттеушінің пікірінше, ертеректе жабылған діни ғимараттардың қайта ашылуы, дінге қарсы сипаттағы жарияланымдардың тоқтатылуы, дін қызметкерлерінің лагерлерден босатылуы сынды бірқатар шаралар бұны дәлелдейді [4].

Постекеңестік тарихнамада жоғарыдағы тұжырымдарды жоққа шығаратын авторлардың зерттеулері баршылық (О.Ю. Васильева, В. Мосс, О.В. Грашевская, А. Лбов, М.В. Шкаровский) [6-10].

А. Лбов соғыста жеңіске жетудің себебін құдайдан іздеген В. Одинцовтың тұжырымымен келіспейді. Зерттеушінің пікіріне сәйкес бұл объективті тарихи шындыққа кереғар. Дәлел ретінде соғыс жылдары да жалғасқан жазалау шараларын атап өтеді [9].

О.Ю. Васильева және В. Мосс соғыс жылдары И. Сталинның прагматикалық көзқарас ұстанғанын және дінге қатысты саясатта нақты саяси мақсат пен ұзақ мерзімді есепті көздеп, оған қол жеткізгені туралы тұжырым жасайды [6;7]. В. Мосс өзінің ой-пікірін төмендегідей жеткізеді:

«Митрополит Сергей шіркеуінің орныққан тәртіпке еш қарсылық білдірмейтініне көз жеткізген Сталин оны орыс патриоттық және діни сана-сезімді ортақ жауға қарсы бағытта пайдалануға тырысты. Сонымен қатар, ол оккупацияланған аумақтарда дін бостандығын берген неміс саясаты жергілікті халықтың сеніміне ене бастағанын байқап, өзінің дінге қарсы саясатының еш пайда әкелмейтінін, қайта қауіпті екенін түсінді. Осы және басқа да себептерге байланысты Сталин митрополит Сергей шіркеуімен өзара тиімді келісімге барды» [7].

О.В. Грашевская Кеңес өкіметінің дінге қатысты саясатында 1943 жылды өзгерістің алғышарты ретінде атап өтіп, оны сыртқы саяси факторлардың ықпалынан туған прагматикалық көзқараспен байланыста түсіндіреді. Себебі, соғыстан кейін И. Сталин Шығыс Еуропаны бөлуге қатысты прагматикалық жоспарын іске асыру мақсатында Орыс православие шіркеуін пайдалануды көздеді. Және Мәскеу патриархиясын жаңа иеленген аумақтарда өз ықпалын тарату үшін пайдаланғанын атап өтеді [8].

Талқылау барысында зерттеу мәселесіне қатысты посткеңестік тарихнамада түрлі көзқарастардың орын алғанын байқауға болады. Олардың ішінде қайсысы объективті тарихи шындықты бейнелейді және қайсысы оған кереғар екенін тарихи зерттеулер мен мұрағат құжаттары негізінде талдасақ.

Нәтижесі

Мұрағат құжаттарын деректанулық сыннан өткізген зерттеуші И. Курляндский И. Сталиннің «діншілдігі» мен православиелік ғибадатханалардың біржола қиратылмай, сақталынып қалуындағы рөліне қатысты В. Дудко тұжырымын объективті шындыққа сәйкес келмейтінін дәлелдейді. Зерттеушінің атуы бойынша «1919 ж. 1 мамырдағы Лениннің нұсқауы» Ресейдің бірде-бір салалық мемлекеттік және мекемелік мұрағатынан табылмаған. Сонымен бірге В. Лениннің аталған нұсқауының шығуына негіз болған-мыс 1917-1919 жж. құпия саналған «поптар және дінді тез арада құрту» қажеттілігі туралы «БОАК мен ХКК шешімі» де, бұл (1939 ж. «нұсқаумен» бірге күшін жойған-мыс) «нұсқауға» негізделген «БТК – БМСБ – ПХК нұсқаулары» да тарихта болған емес, олардың іске асырылуы туралы да ешбір құжаттар табылмаған. Алайда «ОК Саяси бюросының 12.09.33 ж. отырысы хаттамасы көшірмесінің» тарихта болғаны шындық. Бірақ оның мазмұны төмендегідей: «1. 20-30 жылдардан бастап Мәскеу және оған қарасты аудандарда 150 ғибадатхана жойылды. Олардың ішінде (жойылмаған) 300-і зауыт цехтары, клуб, жатақхана, абақты, изолятор мен жас өспірімдер мен үй-күйі жоқтарға арналған колониялар болып қайта жабдықталды. Архитектуралық құрылыс жоспарларына сәйкес 500 аса ғибадатхана мен шіркеулерді бұзу көзделеді. Жоғарыда айтылғандардың негізінде ОК ежелгі орыс архитектуралық ескерткіш болып саналатын ғибадатхана мен шіркеулерді бұзу есебінен құрылыстарды жоспарлау мүмкін емес деп есептейді. Кеңес өкіметі және жұмысшы-шаруа милициясы органдары ежелгі орыс архитектуралық ескерткіштерді қорғау мақсатында қажет жағдайда тәртіп және партиялық жауапкершілікке тарту шараларын қолдануы тиіс» [11, 531-541].

И. Сталиннің діни семинарияда оқып жүрген жылдары атеистік көзқарасты насихаттағаны туралы, И. Сталин туралы сыныптасы Георгийдің естелігі кездеседі. Бұған сәйкес, семинарияда оқыған алғашқы кезеңде И.Сталин құдайдың барына сеніп, діни ғибадаттарды босатпаған. Дегенмен жоғары сыныптарда атеистік көзқарас танытты, атеистік мазмұндағы еңбектерді оқып, өзі де семинарияда білім алушылардың арасында атеизмді насихаттаған. «Қайдағы Құдай, бұның барлығын халықты бағыныштылықта ұстау үшін поптар ойлап шығарған», – деген. Бірде сыныптасына «Білесің бе, Гриша, Ол (Құдай – автор) әділетсіз емес, ол мүлдем жоқ. Бізді алдап жүр» айтқаны бар. Не бір естелігінде сыныптасы былай дейді: «Екеуміз ескі шіркеуге кіріп, жан-жағымызды айнала қарап шықтық. Қабырғада ілініп тұрған иконаны көрген жолдас Сосо: «Қара, бұл да (шіркеу мен икона туралы) осында...Георгий, не істесек екен?» Мен қабырғадан иконаны

жұлып алып, аяққа таптадым... Сосоның сұрағаны: «Тыңдашы, Құдайдан қорықпайсың ба, бұның не?» Мен күліп жібердім, ал ол мені (иығымнан) қағып «Сенікі жөн» деді [12].

Жоғарыда келтіріген бұл мәліметтер И. Сталиннің нағыз православшыл болды деген тұжырымды теріске шығарады. Дегенмен, екінші дүниежүзілік соғыс жылдары діни өмірдің жанданып, діни ғимараттар қызметінің қалпына келтірілуі туралы деректер кездеседі.

1944 жылы Кеңес Одағында 200-ге жуық діни ғибадатхана жұмыс істеді. Олардың көп бөлігі Украинада болды. Орыс православие шіркеуіне Киев-Печор Лаврасы, мұражайлардан ғибадатханаларға 20-30 жылдары тартып алынған христиан әулиелерінің мүрделері мен діни ғұрыпты орындауға қажетті құрал-жабдықтар қайтарылды. Монастырлардың қызметі жанданды. Евангелие христиандары мен баптистер жеке орталық ашуға мүмкіндік алды [13]. Мысалы, 1944 жылы мауысымда Қазақ КСР-і аумағында Қарқаралы қаласында мешіт ашылып [14, 16-п.], 1945 жылы ақпанда Петропавл қаласында мешіт ашуға рұқсат берілді [15, 4-п.].

Тарихта 1943 жылы қыркүйекте орын алған кездесу Мәскеу патриархиясы үшін маңызды саналды. Себебі, діни оқу мекемелерінің ашылуы, діни басылымдардың басып шығарылы, патриархты сайлау сынды мәселелер талқыланды. Сергейді Мәскеу мен бүкіл Ресей патриархы болып сайланды. Собор әлем христиандарына фашизммен күресу үшін бірігу қажет деген үндеу тастады. 12 қыркүйекте патриарх интронизациясы болып, ал бір аптадан кейін патриархатқа берілген бұрынғы герман елшілігі ғимаратында Сергей Ұлыбританиядан келген архиепископ Йоркский Кирилл Гарбетт бастаған англикан шіркеуі делегациясын қабылдады. 1943 жылы қыркүйекте «Мәскеу патриархиясы журналының» алғашқы нөмірі жарық көрді. 1944 жылы Мәскеуде діни институт ашылды [10].

Сонымен қатар, билік діни өмірді бақылауда ұстауға тырысты. Бұл мақсатта 1943-1944 жылдары арнайы мемлекеттік органдар – Орыс православие шіркеуі істері жөніндегі және Діни салттар жөніндегі кеңестер құрылып, республикаларда Кеңестердің өкілеттілер аппараты жасақтала бастады [16,14-п.;17,16-п.]. Орыс православие шіркеуі істері жөніндегі кеңесті мемлекеттік қауіпсіздік полковнигі Г.Г. Карпов басқарды. Ол 1940 жылдан шіркеу-сектанттық контрреволюциямен күрес жөнінде Ішкі істер халық комиссариатындағы арнайы бөлімді басқарып келді. Оның орынбасары болып мемлекеттік қауіпсіздік полковнигі К.А. Зайцев тағайындалды. 1943 жылы 13 қазанда В. Молотов Г. Карповпен әңгімесінде облыстар мен республикаларда өкілеттілерді чекистер құрамынан іріктеу қажеттігін атап өтті [18, 214].

Орыс православие шіркеуі істері жөніндегі кеңестің 1944 жылы 5 ақпанда бекітілген жергілікті жерлердегі өкілеттілерге арналған нұсқауында діни қауымдар және діни ғұрыптарды атқарушылардың қызметі діни ғұрыптармен шектелуі тиіс болды. Діни қауымдар заңды тұлға болып есептелмегендіктен олардың өндіріс, сауда, тәрбие, емдік және басқа да қызмет атқаруына тиым салынды. Діни қауымдарға берілген құқықтардың ішінде қайырымдылық көмекті қабылдау, жол қозғалысына кедергі келтірмейтін жағдайда құдайға құлшылық етудің міндетті бөлігі болып табылатын ғибадатханаларды айналып діни шеру өткізу, ғибадатхана ішінде қоңырау соғу, тіркеуден өткен дін қызметкерлеріне өзіне қарасты приход сенушілерінің үйлерінде жеке діни ғұрыптар мен қажеттіліктерді атқару болды [296]. Сонымен бірге, соғыс жылдары «топтық» шіркеу істерінің қолдан жасалғаны туралы мәліметтер кездеседі [11, 547-548]. Жазалау шаралары бәсеңдегенімен, тоқтатылған жоқ. Н.Е. Емельянов мәліметі бойынша 1939–1940 жылдары жыл сайын 1100 адам өлім жазасына кесілсе, 1943 жылдан бастап дін қызметкерлерін жазалау шаралары қысқарды. Бірақ шіркеуді қудалау тоқтатылған жоқ [19].

Соғыс жылдары діни ғимараттарды ашу, діни ғұрыптарды өткізуге рұқсат алу сынды мәселелер бюрократиялық іске айналды. Өтініштер билік органдарының жан-жақты тексерісінен кейін қабылданатын болды. Әкімшіліктің дайындау-тексеру мерзімі заң бойынша анықталмаған. Істі қарауға алған билік органдары өтініш білдірушілердің өтініштерін ресми түрде қанағаттандырусыз қалдыра алды. Өтініштерді қанағаттандырмаудың себептері әр түрлі болды

[9]. 1944 жыл ішінде дінге сенушілерден барлығы 6402 өтініш түссе, 1945 жыл ішінде олардың саны 602518-ге жетті. 1944 жылы 207, ал 1945 жылы 509 шіркеу ашылды [20]. Басқа бір мәлімет бойынша келіп түскен бес жарым мыңға жуық өтініштердің 8-10 пайызы қанағаттандырылды [6].

Украина, Ставрополь, басқа да аймақтарда уақытша оккупацияланған аумақтарды азат ету барысында шіркеу қауымдарынан ғимараттарды тартып алу науқаны басталды. 1945 жылы дін қызметкерлерінің жетіспеушілігін сылтау етіп Украина, Белоруссия және РКФСР-дың батыс облыстарында жүздеген ғибадатханалар тартып алынды. 1944 жылдан бастап жергілікті билік органдары монахтарды ығыстырып, олардың жерлерін кәмпескеледі [18, 41].

Кеңес өкіметінің дінге қатысты саясатына сыртқы фактордың ықпалы зор болды. Ватикан жаңа діни халықаралық саясатта кеңестік биліктің басты қарсыласы болды.

1944 жылы Ташкент және Орта Азия епископы Кириллдың Орыс православие шіркеуінің жиналысын өткізгеннен кейін Г.Г. Карпов үкіметке төмендегідей есеп берді: «Келешекте Орыс православие шіркеуінің сыртқы қызметі Кеңес белгілеген бағытта іске асады: 1. Шетелде орыс православие шіркеулерінің Мәскеу Патриархиясымен бірігуі. 2. Славян елдері православие шіркеулерімен тығыз және достық қатынастар орнату. 3. Басқа автокефальды шіркеу басшыларымен байланыстарды нығайтып, халықаралық шіркеу мәселелері бойынша шешім қабылдауға ықпалын тигізу» [21]. Халықаралық байланыстарды қалпына келтіруде Шіркеу маңызды рөл атқаруы тиіс болды [22]. Осыған байланысты Чикагода шығып тұрған «Стэн» газеті «Дін бостандығын кеңейту Кеңес Одағының батыс елдерімен қатынастарын нығайтпақ» деп баға берді [23].

1945 жылы қаңтарда патриарх Алексей Болгар православие шіркеуін Константинополь патриархиясының ықпалынан азат етіп, сәуір айында соңғысының басшысы митрополит Стефан «Орыс православие шіркеуі барлық православие шіркеулері ішінде аға және жетекші орынды иеленіп, славян халықтары арасында маңызды орын алды» деп мәлімдеді [10].

Кеңес өкіметінің дін саласындағы саясатына кеңес-герман үгіт-насихат саласындағы күресі ықпалын тигізді. Екі мемлекет арасындағы соғыс идеологиялық майданда да жалғасты.

Оккупацияланған қалаларда нацистер дінбасыларды, діни ұйымдардың жетекшілерін өз жағына тартуды көздеді. Оккупацияланған аумақта неміс әкімшілігіне қолдау танытқан діни ұйымдардың ғана іс-әрекетіне рұқсат етілді. Сонымен бірге православтық приходтар, епархиялар мен мекемелер арасындағы үдерістерді өз мақсатында тиімді пайдалануды көздеді [24].

Насихат материалдары парақшалар, кітапшалар мен плакаттар түрінде орыс және КСРО халықтарының тілдерінде шығарылып, ұшақ пен арнайы зеңбіректердің көмегімен майданның алдыңғы шебінде таратылды. Парақшалар әскери қызметкерлердің, майдан алды шебі мен оккупацияланған облыстардағы бейбіт халықтың сана-сезіміне ықпал етуге тиіс болды. Сталинград маңында таратылған парақшалардың 24 %-ы Вермахттың майдандағы жетістіктерін баяндап, 17 %-ы – большевизм идеяларын сынауға арналса, 11 %-ы – неміс тұтқынындағы соғыс ұтқындарының жақсы жағдайын насихаттаса, қалғаны кеңестік үгіт-насихаттағы жалған ақпаратты әшкерелеу мен кеңес өкіметінің жер, ұлттық және дін мәселелерін шешуге қатысты саясатын сынауға арналған [25].

Кеңес Одағындағы мұсылман халықты өз қарамағына тартуды көздеген герман үкіметі 1941 жылы 5 желтоқсанда Сыртқы істер министрлігі қарамағындағы Саяси бөлім қызметкерлері «Кавказдағы насихат туралы директивалар» және «Түркі халықтары арасындағы насихат туралы директивалар» атты құжаттар дайындап, оған сәйкес көптеген жеңілдіктер жасауды уәде етті. Құжатта төмендегі тармақтар қарастырылған:

а) Мәскеудің көпғасырлық езгісінен құтылатын уақыт жетті. Сіздердің ең жақсы жерлеріңізді, угодыяны тартып алып, мәдени және экономикалық дамуды барынша тежеуге тырысқан Мәскеу және большевизм ыдырауда. Отандарыңызды азат етуге жәрдемдесіңіздер !

ә) Неміс әскері түркі халықтарының мәдениеті мен тілінің, діні мен мектептерінің еркін түрде дамуына жәрдемдеседі.

б) Әр түрлі халықтардың қалауына қарай жерді пайдалану, меншік пен сауда түрлері енгізілетін болады.

в) Неміс империясы барлық мұсылмандарға достық ниетпен қарайды. Мұсылмандарды қорлап, атып жатыр деген большевиктік насихатқа сенбеңіздер [26].

Қорытынды

Жоғарыда берілген мәліметтерді салыстырып, талдайтын болсақ, екінші дүниежүзілік соғыс жылдары Кеңес өкіметінің дінге қатысты саясатының бәсеңдегенін байқауға болады. Бұған Орыс православие шіркеуі патриархиясының қалпына келтірілуі, шіркеудің халықаралық қатыныстарда ықпалының артуы, кейбір аймақтарда шіркеу мен мешіттердің қалпына келтірілуі дәлел. Дегенмен, түбірлі өзгеріс туралы айтуға негіз жоқ. Діни ұйымдардың әрекеті заңмен шектелді, діни өмір қатаң мемлекеттік бақылауда болды. Діни ғимараттарды ашу ісі күрделі болып, өтініштердің басым бөлігі қанағаттандырылмады. Жазалау шаралары бәсеңдегенімен, жалғасты. И. Сталиннің дін саласындағы саясаттың жұмсаруы себебін оның діншілдігімен емес, соғыс жағдайында туған прагматикалық қажеттіліктен орын алғанын тұжырымдауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Одинцов М. И. Русская православная церковь накануне и в эпоху сталинского социализма. 1917-1953 гг. – М.: Политическая энциклопедия, 2014. – 424 с.
- 2 Из мыслей священника Дмитрия Дудко (1922-2004) о Сталине // www.delostalina.ru (дата обращения: 25.12.2019)
- 3 Ефимов В. Т. Православие в душнастрое Сталина : Верил ли Сталин в Бога. – М. : Парад, 2001. – 126, [1] с.
- 4 Цыпин В.В. Патриотическое служение русской православной церкви в великую отечественную войну // Новая и новейшая история. – 1995. – № 2. – С. 41-46.
- 5 Люлечник В. Церковь и КГБ // www.religare.ru/2_52780.html(дата обращения: 23.12.2019)
- 6 Васильева О.Ю. Церковный сталинизм: легенды и факты. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.anti-raskol.ru/pages/2352> (дата обращения: 1.11.2019)
- 7 Мосс В. Православная церковь на перепутье (1917-1999) // www.portal-credo.ru/site/index.php?act=lib&id=98 (дата обращения: 15.03.2020)
- 8 Грашевская О.В. Политика Советского государства в отношении Русской Православной церкви в 1940-1980-х гг.: центр и местные власти:автореф. ... канд. ист. наук. – Мурманск, 2005 // www.cheloveknauka.com/politika-sovetskogo-gosudarstva-v-otnoshenii-russkoy-pravoslavnoy-tserkvi-v-1940-1980-h-gg-tsentr-i-mestnye-vlasti (дата обращения: 14.03.2020).
- 9 Лбов А. Советская власть и РПЦ в годы Великой Отечественной войны – было ли коренное изменение политики? // http://www.protv.ru/articles.shtml/lbov?rpc_vov_1 (дата обращения: 14.03.2020).
- 10 Шкаровский М.В. Русская Православная церковь в 1943-1957 годах // Вопросы истории. – 1995. – № 8. – С. 36-55.
- 11 Курляндский И.А. Сталин, власть, религия (религиозный и церковный факторы во внутренней политике государства в 1922-1953 гг.). – М.: Кучково поле, 2001. – 720 с.
- 12 Курляндский И. В Бога и святых он не верил с детства // www.pravmir.ru/v-boga-i-svyatux-on-ne-veril-s-detstva-1 (дата обращения: 15.03.2020).
- 13 Лысенко А.Е. Религия и церковь на Украине накануне и в годы второй мировой войны // Вопросы истории. – 1998. – № 4. – С. 42-57.
- 14 Информация о состоянии работы по Карагандинской области от 30 июня 1944 г. // ЦГА РК. Ф.1709. Оп. 1. Д. 1.
- 15 Служебное письмо председателя Совета по делам религиозных культов при СНК СССР Полянского уполномоченному совету по делам религиозных культов при СНК СССР по Северо-Казахстанской области тов. Ляпунову. Февраль 1945 г. // ЦГА РК. Ф. 1711. Оп. 1. Д. 4.
- 16 Служебное письмо председателя Совета по делам религиозных культов при СНК СССР Полянского уполномоченному Совету по делам религиозных культов при СНК СССР по Казахской ССР тов. Сабитову. февраль 1945 г. // ЦГА РК. Ф. 1711. Оп. 1. Д. 4.
- 17 Служебное письмо председателя Совета по делам религиозных культов при СНК СССР Полянского уполномоченному Совету по делам религиозных культов при СНК СССР по Казахской ССР тов. Сабитову № 206 от 1945 г. // ЦГА РК. Ф. 1711. Оп. 1. Д. 4.
- 18 Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь в XX веке. – М.: Вече, Лепта, 2010. – 480 с.: ил.
- 19 Емельянов Н.Е. Оценка статистики гонений на Русскую православную церковь с 1917 по 1952 // www.goldentime.ru/nbk_31.htm (дата обращения: 12.03.2020).
- 20 Из информационной сводки сектора информации Организационно-инструкторского отдела ЦК ВКП(б) «О фактах

неправильного отношения к служителям культа» // Советская жизнь. 1945-1953 / сост. Е.Ю. Зубкова. – М.: РОССПЭН, 2003. – 720 с.: табл.

21 Якунин В. Внешние связи Московской Патриархии и расширение ее юрисдикции в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. // http://krotov.info/history/20/1940/yakunin_1.htm (дата обращения: 10.03.2020).

22 Алексеев В. А. Иллюзии и догмы: [Взаимоотношения Сов. государства и религии]. – М.: Политиздат, 1991. – 398 с.

23 Сергеева Н. О религии и церкви в СССР (по страницам иностранной печати) // Война и рабочий класс. – 1943. – № 12. – С. 18-20.

24 Quinkert, B. Propaganda und Terror in Weißrußland 1941-1944: Die deutsche «geistige» Kriegführung gegen Zivilbevölkerung und Partisanen. – Paderborn: Schöningh Verlag, 2009. – 419 p.

25 Buchbender O. Das tönende Erz. Deutsche Propaganda gegen die Rote Armee im Zweiten Weltkrieg. – Stuttgart: Seewald Verlag, 1978. – 378 p.

26 Кокебаева Г.К. Религиозный фактор в германо-советском противостоянии в первой половине XX в. // Роль религии в социально-экономическом развитии. Материалы международной научно-практической конференции. – Алматы, 2009. – С. 241-246.

REFERENCES

1 Odincov M. I. Russkaya pravoslavnaya cerkov' nakanune i v epohu stalinskogo socializma. 1917-1953 gg. – М.: Politicheskaya enciklopediya, 2014. – 424 s.

2 Iz myslej svyashchennika Dmitriya Dudko (1922-2004) o Staline // www.delostalina.ru (data obrashcheniya: 25.12.2019)

3 Efimov V. T. Pravoslavie v dushenastroe Stalina : Veril li Stalin v Boga. – М. : Parad, 2001. – 126, [1] s.

4 Cypin V.V. Patrioticheskoe sluzhenie russkoj pravoslavnoj cerkvi v velikuyu otechestvennyuyu vojnu // Novaya i novejschaya istoriya. – 1995. – № 2. – С. 41-46.

5 Lyulechnik V. Cerkov' i KGB // www.religare.ru/2_52780.html (data obrashcheniya: 23.12.2019)

6 Vasil'eva O.YU. Cerkovnyj stalinizm: legendy i fakty. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.anti-raskol.ru/pages/2352> (data obrashcheniya: 1.11.2019)

7 Moss V. Pravoslavnaya cerkov' na pereput'e (1917-1999) // www.portal-credo.ru/site/index.php?act=lib&id=98 (data obrashcheniya: 15.03.2020)

8 Grashevskaya O.V. Politika Sovetskogo gosudarstva v otnoshenii Russkoj Pravoslavnoj cerkvi v 1940-1980-h gg.: centr i mestnye vlasti: avtoref. ... kand. ist. nauk. – Murmansk, 2005 // www.cheloveknauka.com/politika-sovetskogo-gosudarstva-v-otnoshenii-russkoj-pravoslavnoj-cerkvi-v-1940-1980-h-gg-tsentr-i-mestnye-vlasti (data obrashcheniya: 14.03.2020).

9 Lbov A. Sovetskaya vlast' i RPC v gody Velikoj Otechestvennoj vojny – bylo li korennoe izmenenie politiki? // http://www.proriv.ru/articles.shtml/lbov?rpc_vov_1 (data obrashcheniya: 14.03.2020).

10 SHkarovskij M.V. Russkaya Pravoslavnaya cerkov' v 1943-1957 godah // Voprosy istorii. – 1995. – № 8. – С. 36-55.

11 Kurlyandskij I.A. Stalin, vlast', religiya (religioznyj i cerkovnyj faktory vo vnutrennej politike gosudarstva v 1922-1953 gg.). – М.: Kuchkovo pole, 2001. – 720 s.

12 Kurlyandskij I. V Boga i svyatyh on ne veril s detstva // www.pravmir.ru/v-boga-i-svyatyx-on-ne-veril-s-detstva-1 (data obrashcheniya: 15.03.2020).

13 Lysenko A.E. Religiya i cerkov' na Ukraine nakanune i v gody vtoroj mirovoj vojny // Voprosy istorii. – 1998. – № 4. – С. 42-57.

14 Informaciya o sostoyanii raboty po Karagandinskoj oblasti ot 30 iyunya 1944 g. // CGA RK. F.1709. Op. 1. D. 1.

15 Sluzhebnoe pis'mo predsedatelya Soveta po delam religioznyh kul'tov pri SNK SSSR Polyanskogo upolnomochennomu sovetu po delam religioznyh kul'tov pri SNK SSSR po Severo-Kazahstanskoj oblasti tov. Lyapunovu. Fevral' 1945 g. // CGA RK. F. 1711. Op. 1. D. 4.

16 Sluzhebnoe pis'mo predsedatelya Soveta po delam religioznyh kul'tov pri SNK SSSR Polyanskogo upolnomochennomu Soveta po delam religioznyh kul'tov pri SNK SSSR po Kazahskoj SSR tov. Sabitovu. fevral' 1945 g. // CGA RK. F. 1711. Op. 1. D. 4.

17 Sluzhebnoe pis'mo predsedatelya Soveta po delam religioznyh kul'tov pri SNK SSSR Polyanskogo upolnomochennomu Soveta po delam religioznyh kul'tov pri SNK SSSR po Kazahskoj SSR tov. Sabitovu № 206 ot 1945 g. // CGA RK. F. 1711. Op. 1. D. 4.

18 Shkarovskij M.V. Russkaya Pravoslavnaya Cerkov' v HKH veke. – М.: Veche, Lepta, 2010. – 480 s.: il.

19 Emel'yanov N.E. Ocenka statistiki gonenij na Russkuyu pravoslavnuyu cerkov' s 1917 po 1952 // www.goldentime.ru/nbk_31.htm (data obrashcheniya: 12.03.2020).

20 Iz informacionnoj svodki sektora informacii Organizacionno-instruktorskoj otdela CK VKP(b) «O faktah nepravil'nogo otnosheniya k sluzhiteljam kul'ta» // Sovetskaya zhizn'. 1945-1953 / sost. E.YU. Zubkova. – М.: ROSSPEN, 2003. – 720 s.: tabl.

21 Yakunin V. Vneshnie svyazi Moskovskoj Patriarii i rasshirenie ee yurisdikcii v gody Velikoj Otechestvennoj vojny 1941-1945 gg. // http://krotov.info/history/20/1940/yakunin_1.htm (data obrashcheniya: 10.03.2020).

22 Alekseev V. A. Illyuzii i dogmy: [Vzaimootnosheniya Sov. gosudarstva i religii]. – М.: Politizdat, 1991. – 398 s.

23 Sergeeva N. O religii i cerkvi v SSSR (po stranicam inostrannoj pečati) // Vojna i rabochij klass. – 1943. – № 12. – С. 18-20.

24 Quinkert, B. Propaganda und Terror in Weißrußland 1941-1944: Die deutsche «geistige» Kriegführung gegen Zivilbevölkerung und Partisanen. – Paderborn: Schöningh Verlag, 2009. – 419 p.

25 Buchbender O. Das tönende Erz. Deutsche Propaganda gegen die Rote Armee im Zweiten Weltkrieg. – Stuttgart: Seewald Verlag, 1978. – 378 p.

26 Кокебаева Г.К. Религиозный фактор в германо-советском противостоянии в первой половине XX в. // Роль религии в социально-экономическом развитии. Материалы международной научно-практической конференции. – Алматы, 2009. – С. 241-246.

МАЗМҰНЫ

Абдукадыров Н.М., Нұсқабай П.П., Сабанчиева Ж.М. ТАНЗИМАТ РЕФОРМАЛАРЫНА ЕУРОПАЛЫҚ ЖҮЙЕНІҢ ЫҚПАЛЫ ЖӘНЕ МҰСТАФА РЕШИД ПАША.....	5
Азмуханова А., Эгамбердиев М. Шаншарбек У. XIX ҒАСЫРДЫҢ АЯҒЫ - XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДА ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ БІРІГУІ МЕН ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫН ЗЕРДЕЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	16
Ақымбек Е.Ш., Шағырбаев М.С. ШУ Өңіріндегі ортағасырлық төрткүлдердің стратиграфиясы (X-XII ғғ.).....	25
Атығаев Н.Ә. Тағы да қасым ханның қайтыс болған уақыты мен жерленген жері туралы.....	41
Ахантаева Ә.Ж. Қазақ халқында егіншілікке байланысты әдет-ғұрыптар мен жора-жосындар, аңыз- әпсаналар.....	48
Бахтыбаев М.М. Н.Н. Пантусовтың жетісу ескерткіштерін зерттеуге қосқан үлесі.....	60
Билалов С.У., Тәжекеев Ә.Ә., Дәрменов Р.Т. ертеортағасырлық сортөбе 1 қалашығында жүргізілген археологиялық жұмыстар.....	77
Ғалиев А.А., Устемирова А.О., Қыдырғажы Б.М. Ұлы Жібек жолынан «Бір белдеу және бір жолға».....	89
Джумағазиева А.Н. Ирандағы саяси өмірдің революциядан кейінгі исламизациясы.....	103
Жылгелді Ж.С. XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы ұжымдастыру тарихының деректік негіздері (Шығыс Қазақстан мысалында).....	115
Жылқышыбаева Қ.Қ. Еуропадағы ғалымдардың тарихи білімге қатысты көзқарастары: тарихи-философиялық талдау.....	122
Ибраева А.Ғ., Садықов Т.С., Темірханова Ә.С. Академик манаш қозыбаевтың хакім Абай туралы зерттеулері хақында.....	136
Ибраева А.Ғ., Темірханова Ә.С. Ғасырлардан сыр шерткен – солтүстік Қазақстан (тарихи-салыстырмалы талдау).....	147
Ильясова К.М., Байманов А.А. Скрипкашы Әлім Алматы (Ғалымжан Әбсәламов) және оның музыкант ретінде қалыптасуы.....	159
Ильясова К.М. Миллион иероглифтан тұратын манускрипт (проф. Т.З. Қайыркеннің «Су Бэйхай. Қазақтың жалпы тарихы» қолжазбасын зерттеу жобасы негізінде).....	174
Иманалиева Е. XVI ғ. қазақ хандығының сыртқы саяси қарым-қатынастарының бағыты мен ерекшеліктері.....	187
Исмаилов С.С., Еришева А.А. Ембі мұнайлы ауданының даму тарихы және алғашқы мұнай кәсіпшіліктері.....	193
Исова Л., Апасатарова Г. Қазіргі геосаяси үдерістер ауқымындағы.....	199
Кәрібаев Б.Б., Нұрғазина Н.Д. Әз-Жәнібек ханның тарихи тұлғасы (шығыс нарративтері мен қазақтың шежіре аңыздары негізінде).....	211
Күлдібаев Е.Қ., Саркулова С.Д. XX ғасырдың 30-жылдарындағы өнер қайраткерлерінің қуғындалуы.....	232
Қайыркен Т.З., Ильясова З.С. Ортағасырлық жазба деректердегі испиджаб және оның төңірегіндегі қалалар мен елді мекендер.....	242

Қартабаева Е.Т. РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ЖӘНЕ ИСЛАМ ДІНІ.....	253
Қойгелдиев М.Қ. МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ: ҚАЗАН ТӨҢКЕРІСІ – БІЗ ҮШІН ЕУРОПА ТАРИХЫ ТУДЫРҒАН ЖАТ ТӨҢКЕРІС.....	265
Мажобаева Ш.О. 1928-1933 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ШЕТ ЕЛГЕ БОСУЫ.....	273
Мажиқызы Н. ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫНДАҒЫ ТЕРІ ӨНДЕУ ӨНЕРІ.....	279
Макашева К.Н., Шалкеева З. ИСЛАМ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫ ЖӘНЕ ЕУРОПАЛЫҚ ОДАҚ: ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ.....	286
Мұхатова О.Х., Садвокасова З.Т. МАҒЫСТАУДАҒЫ ҚАРУЛЫ ҚАҚТЫҒЫС.....	293
Мұхитов Қ. ҚАЗАҚ КҮРЕСІ: ӨТКЕНІ, БҮГІНІ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ.....	307
Мұхитов Қ.С. МАҚАТ-ӨЗЕН ТЕМІР ЖОЛЫНЫҢ САЛЫНУЫ.....	318
Надырбеков Н.К. ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТА ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАННЫҢ САКРАЛЬДЫ ТОПОГРАФИЯСЫ.....	326
Оспанғалиев Қ.Ә. ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ӨНІРІНДЕГІ БҮКЛІРЕСЕЙЛІК ҚҰРЫЛТАЙ ЖИНАЛЫСЫ САЙЛАУ ӨТКІЗУ НАУҚАНЫНЫҢ БАРЫСЫ.....	340
Раздыков С.З., Зайнов А.М. СОЛТҮСТІК-ШЫҒЫС КАСПИЙ МАҢЫ ЖӘНЕ ОҒАН ІРГЕЛЕС АУДАНДАРДАҒЫ САРМАТ МӘДЕНИЕТІ: ПРОБЛЕМАЛАР, ГИПОТЕЗАЛАР.....	350
Рахбаев Қ.Қ. ЖЕЛТАУ МЕШІТТЕРІНІҢ ТАРИХЫ (XIX Ғ. ОРТАСЫ XX Ғ. БАСЫ).....	363
Садыкова А.М. КЕҢЕС ӨКІМЕТІНІҢ ЕКІНШІ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК СОҒЫС ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ДІНГЕ ҚАТЫСТЫ САЯСАТЫ...371	371
Сүгірбаева Г.Д., Исабек Б.Қ., Омарбаев Ы.К. ҚАЗАҚ КСР БОЙЫНША ШЕТЕЛГЕ БАРУДЫҢ ҚҰЖАТТЫҚ ТІРКЕУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТӘРТІПТЕРІ: ТОҚЫРАУ КЕЗЕҢІ.....	379
Сыздыкова А.М., Молдакимова А.С. XX ҒАСЫРДЫҢ 80-ШІ ЖЫЛДАРЫНДА ЕРТІС ӨНІРІНДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАРДЫҢ БЕЛСЕНДІЛІГІ: КЛАССИФИКАЦИЯ ЖӘНЕ ӘДІСТЕР.....	388
Тайман С.Т., Сүгірбай М. СӘТТІҒҰЛ ЖАНҒАБЫЛОВТЫҢ «ДОСАН БАТЫР» ДАСТАНЫНДАҒЫ ТАРИХИ ДЕРЕКТЕР.....	395
Толамисов А.Ғ. ҚАЗАҚ ДИАСПОРАЛАРЫНЫҢ ИНТЕГРАЦИЯСЫ ЖӘНЕ "КІШІ ҚҰРЫЛТАЙЛАРДЫҢ" РӨЛІ.....	417
Төлебаев Т.Ә., Әбікенова Г.Е. XIX-Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XX-Ғ. БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОҢТҮСТІГІНДЕГІ ҚҰРЫЛЫС МАТЕРИАЛДАРЫ МЕН МИНЕРАЛДЫ ШИКІЗАТТАРДЫ ӨНДЕУ ӨНДІРІСТЕРІ.....	425
Ужженов Е.М., Шотанова Ғ.А. ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ САЯСИ ДАҒДАРЫСЫНЫҢ СЫРТҚЫ ФАКТОРЛАРЫ (XVIII ғ. екінші жартысы - XIX ғ. басы).....	437
Хабижанова Г.Б., Алмагамбетова А.М. ҚАРАХАН МЕМЛЕКЕТІНІҢ ТАЙПАЛАРЫ МЕН ОҒЫЗДАР АРАСЫНДАҒЫ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....	452
Шашаев Ә.Қ., Смағұлов Б.Қ., Тылахметова А.С. ҚАЗАҚСТАН ҚАЗАҚТАРЫ ГЕНЕАЛОГИЯЛЫҚ ТОПТАРЫНЫҢ ҚАБІР ҮСТІНДЕГІ ҚҰРЫЛЫСТАРЫ.....	460
Шілдебай С.Қ. СЕЙІТҚАЛИ МЕНДЕШЕВТИҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТ.....	472

СОДЕРЖАНИЕ

Абдукадыров Н.М., Нұсқабай П.П., Сабанчиева Ж.М. ВЛИЯНИЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ СИСТЕМЫ НА РЕФОРМУ ТАНЗИМАТА И МУСТАФА РЕШИД ПАША.....	5
Азмуханова А., Эгамбердиев М., Шаншарбек У. ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ КОНСОЛИДАЦИИ И СОТРУДНИЧЕСТВА ТЮРКСКИХ НАРОДОВ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ.....	16
Акымбек Е.Ш., Шагирбаев М.С. СТРАТИГРАФИЯ СРЕДНЕВЕКОВЫХ ТОРТКУЛИ В ШУЙСКОМ ДОЛИНЕ (X-XII вв.).....	25
Атыгаев Н.А. ЕЩЕ РАЗ О ВРЕМЕНИ СМЕРТИ И МЕСТЕ ЗАХОРОНЕНИЯ КАСЫМ-ХАНА.....	41
Ахантаева А.Ж. ОБЫЧАИ, ПРИМЕТЫ И ЛЕГЕНДЫ КАЗАХСКОГО НАРОДА, СВЯЗАННЫЕ С ЗЕМЛЕДЕЛИЕМ.....	48
Бахтыбаев М.М. ВКЛАД Н.Н. ПАНТУСОВА В ИЗУЧЕНИЕ ПАМЯТНИКОВ СЕМИРЕЧЬЯ.....	60
Билалов С.У., Тажекеев А.А., Дарменов Р.Т. АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАБОТЫ НА РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОМ ГОРОДИЩЕ СОРТОБЕ I.....	77
Галиев А.А., Устемирова А.О., Қыдырғажы Б.М. ОТ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ К «ПОЯСУ И ПУТИ».....	89
Джумагазиева А.Н. ПОСТРЕВОЛЮЦИОННАЯ ИСЛАМИЗАЦИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ В ИРАНЕ.....	103
Жылгелді Ж.С. ИСТОЧНИКИ ИСТОРИИ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ В 20-30 ЛЕТ XX ВЕКА.....	115
Жылкышыбаева К.К. ВЗГЛЯДЫ НА ИСТОРИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ УЧЕНЫХ В ЕВРОПЕ: ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ.....	122
Ибраева А.Г., Садыков Т.С., Темирханова А.С. ИССЛЕДОВАНИЯ О ХАКИМ АБАЕ В ТРУДАХ АКАДЕМИКА МАНАШ КОЗЫБАЕВА.....	136
Ибраева А.Г., Темирханова А.С. СЕВЕРНЫЙ КАЗАХСТАН СКВОЗЬ ВЕКОВ (историко-сравнительный анализ).....	147
Ильясова К.М., Байманов А.А. СКРИПАЧ АЛИМ АЛМАТ (ГАЛИМЖАН АБСАЛЯМОВ) И ЕГО СТАНОВЛЕНИЕ КАК МУЗЫКАНТА.....	159
Ильясова К.М. МАНУСКРИПТ СОСТОЯЩИЙ ИЗ МИЛЛИОНА ИЕРОГЛИФОВ (по проектам исследования рукописей «Су Бэйхай. Общая история казахов» проведенных проф. Турсунханом Закенулы Кайыркеном).....	174
Иманалиева Е. ОСОБЕННОСТИ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА В XVI ВЕКЕ.....	187
Исмаилов С.С., Еришева А.А. ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ УРАЛО-ЭМБИНСКОГО НЕФТЯНОГО РАЙОНА И ПЕРВЫЕ НЕФТЕПРОМЫСЛЫ....	193
Исова Л., Апасатарова Г. ОТНОШЕНИЯ КАЗАХСТАНА И ИРАНА В РАМКАХ СОВРЕМЕННЫХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ.....	199
Карибаев Б.Б., Нуртазина Н.Д. ИСТОРИЧЕСКАЯ ФИГУРА КАЗАХСКОГО ХАНА АЗ-ДЖАНИБЕКА(на основе восточных нарративов и генеалогических мифов казахов).....	211
Кулдибаев Е.К., Саркулова С.Д. ГОНЕНИЯ НА ДЕЯТЕЛЕЙ ИСКУССТВА В 30-Х ГОДАХ XX ВЕКА.....	232
Қайыркен Т.З., Ильясова З.С. ИСПИДЖАБ И БЛИЗЛЕЖАЩИЕ К НЕМУ ГОРОДА И НАСЕЛЕННЫЕ ПУНКТЫ В СРЕДНЕВЕКОВЫХ ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКАХ.....	242
Картабаева Е.Т. ДУХОВНАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ И ИСЛАМ.....	253
Койгелдиев М.К. МАГЖАН ЖУМАБАЕВ: ИДЕЯ ОКТЯБРЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ ДЛЯ НАС БЫЛА ЧУЖАЯ.....	265
Мажибаева Ш.О. МАССОВОЕ ПЕРЕСЕЛЕНИЕ КАЗАХОВ ЗА РУБЕЖ В 1928-1933 ГОДЫ.....	273

Мажикызы Н. ИСКУССТВО ОБРАБОТКИ КОЖИ У КАЗАХОВ КИТАЯ.....	279
Макашева К.Н., Шалкеева З. ОРГАНИЗАЦИЯ ИСЛАМСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА И ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ: ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА.....	286
Мухатова О.Х., Садвокасова З.Т. ВООРУЖЕННОЕ СОПРОТИВЛЕНИЕ В МАНГИСТАУ.....	293
Мухитов К. КАЗАХСКАЯ БОРЬБА: ПРОШЛОЕ, СЕГОДНЯ И БУДУЩЕЕ.....	307
Мухитов К. СТРОИТЕЛЬСТВО ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГИ МАКАТ-УЗЕНЬ.....	318
Надырбеков Н.К. САКРАЛЬНАЯ ТОПОГРАФИЯ ДРЕВНЕГО И СРЕДНЕВЕКОВОГО ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА.....	326
Оспангалиев К.А. О ХОДЕ ПРОВЕДЕНИЯ ВЫБОРОВ ВСЕРОССИЙСКОГО УЧРЕДИТЕЛЬНОГО СОБРАНИЯ ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	340
Раздыков С.З., Зайнов А.М. САРМАТСКАЯ КУЛЬТУРА НА СЕВЕРО-ВОСТОЧНОМ ПРИКАСПИИ В ПРИЛЕГАЮЩИХ К НЕМУ РАЙОНАХ: ПРОБЛЕМЫ, ГИПОТЕЗЫ.....	350
Рахбаев К.К. ИСТОРИЯ ЖЕЛТАУСКИХ МЕЧЕТЕЙ (СЕРЕДИНА XIX – НАЧАЛО XX ВЕКОВ).....	363
Садыкова А.М. ПОЛИТИКА СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ОТНОШЕНИИ РЕЛИГИИ В ПЕРИОД ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ.....	371
Сугирбаева Г.Д., Исабек Б.К., Омарбаев Ы.К. ПОРЯДОК РЕГИСТРАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ДОКУМЕНТИРОВАНИЯ ВЫЕЗДА ЗА ГРАНИЦУ В КАЗАХСКОЙ ССР: ПЕРИОД ЗАСТОЯ.....	379
Сыздыкова А.М., Молдакимова А.С. АКТИВНОСТЬ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ДВИЖЕНИЙ ПРИИРТЫШЬЯ 80-Е ГОДЫ XX ВЕКА: КЛАССИФИКАЦИЯ И МЕТОДЫ.....	388
Тайман С.Т., Сүгірбай М. ИСТОРИЧЕСКИЕ СВЕДЕНИЯ В ДАСТАНЕ С.ЖАНГАБЫЛОВА «ДОСАН БАТЫР».....	395
Толамисов А.Г. ИНТЕГРАЦИЯ КАЗАХСКИХ ДИАСПОР И РОЛЬ «МАЛЫХ КУРУЛТАЕВ».....	417
Тулбаев Т.А., Абикинова Г.Е. ПРОИЗВОДСТВО СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ И ОБРАБОТКА МИНЕРАЛЬНОГО СЫРЬЯ НА ЮГЕ КАЗАХСТАНА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX.....	425
Ужкенов Е.М., Шотанова Г.А. ВНЕШНИЕ ФАКТОРЫ ПОЛИТИЧЕСКОГО КРИЗИСА В КАЗАХСКИХ СТЕПЯХ (вторая половина XVIII - начало XIX вв.).....	437
Хабижанова Г.Б., Алмагамбетова А.М. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ПЛЕМЕНАМИ КАРАХАНИДСКОГО ГОСУДАРСТВА И ОГУЗАМИ.....	452
Шашаев А. К., Смагулов Б. К., Тылахметова А.С. НАМОГИЛЬНЫЕ СООРУЖЕНИЯ ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИХ ГРУПП КАЗАХОВ КАЗАХСТАНА И РОССИИ.....	460
Шилдебай С.К. ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ И ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СЕЙТКАЛИ МЕНДЕШЕВА.....	472

CONTENTS

Abdukadyrov N.M., Nuskabay P.P., Sabanchieva Zh.M. INFLUENCE OF THE EUROPEAN SYSTEM ON TANZIMATS REFORM AND MUSTAFA RESHID PASHA.....	5
Azmukhanova A., Egamberdiyev M., Shansharbek U. PROBLEMS OF STUDYING CONSOLIDATION AND COOPERATION OF TURKIC PEOPLES OF THE LATE XIX - EARLY XX CENTURIES.....	16
Akymbek E.Sh., Shagirbaev M.S. THE STRATIGRAPHY OF MEDIEVAL TORTKULS IN SHU VALLEY (X-XII cc.).....	25
Atygayev N.A. ONCE AGAIN ABOUT THE TIME OF DEATH AND THE PLACE OF BURIAL KASYM-KHAN.....	41
Akhantaeva A.Zh. THE KAZAKH CUSTOMS, TRADITIONS AND LEGENDS RELATED TO AGRICULTURE.....	48
Bakhtybaev M.M. N.N. PANTUSOV'S CONTRIBUTION IN THE STUDY OF THE MONUMENT OF THE SEMIRECHYE.....	60
Bilalov S.U., Tazhekeyev A.A., Darmenov R.T. ARCHAEOLOGICAL RESEARCH ON THE EARLY MEDIEVAL SETTLEMENT.....	77
Galiev A.A., Ustemirova A.O., Kydyrgozhy B.M. OF SORTOBE 1 FROM GREAT SILK ROAD TO "ONE BELT ONE ROAD".....	89
Jumagazyeva A.N. POST-REVOLUTIONARY ISLAMIZATION OF POLITICAL LIFE IN IRAN.....	103
Zhylgeldi Zh.S. SOURCES OF HISTORY OF COLLECTIVIZATION IN 20-30 YEARS OF THE XX CENTURY.....	115
Zhylkyshybayeva K.K. VIEWS ON THE HISTORICAL EDUCATION OF SCIENTISTS IN EUROPE: A HISTORICAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS.....	122
Ibraeva A.G., Sadykov T.S., Temirkhanova A.S. RESEARCH ON HAKIM ABAI IN THE WORKS OF ACADEMICIAN MANASH KOZYBAYEV.....	136
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S. NORTH KAZAKHSTAN THROUGH THE AGES (historical and comparative analysis).....	147
Ilyassova K.M., Baimanov A.A. VIOLINIST ALIM ALMAT (GALIMZHAN ABSALYAMOV) AND HIS PATH OF BECOMING AS A MUSICIAN.....	159
Ilyassova K.M. A MANUSCRIPT CONSISTING OF MILLION HIEROGLYPHICS (on manuscript research projects «Su Beihai. The general history of the Kazakhs» conducted by Prof. Tursunkhan Zakenuly Kayirken).....	174
Imanalieva E. GOALS AND FEATURES OF KAZAKH KHANATE'S FOREIGN POLITICAL RELATIONS IN THE XVI CENTURY.....	187
Ismailov S. S., Yerisheva A.A. HISTORY OF DEVELOPMENT OF THE URAL-EMBINSKY OIL REGION AND THE FIRST OIL FIELDS.....	193
Isova L., Apsattarova G. RELATIONSHIP BETWEEN KAZAKHSTAN AND IRAN IN THE FRAMEWORK OF MODERN GEOPOLITICAL PROCESSES.....	199
Karibayev B.B., Nurtazina N.D. HISTORICAL FIGURE OF KAZAKH KHAN AZ-JANIBEK (based on the eastern narratives and genealogical myths of Kazakhs).....	211
Kuldybaev E., Sarkulova S. THE PERSECUTION OF ARTISTS IN THE 1930S.....	232
Kaiyrken T.Z., Ilyassova Z.S. SISFIDJAB AND NEARBY TOWNS AND LOCALITIES IN MEDIEVAL WRITTEN SOURCES.....	242
Kartabayeva E.T. SPIRITUAL MODERNIZATION AND ISLAM.....	253
Koigeldiyev M. MAGZHAN ZHUMABAYEV: THE IDEA OF THE OCTOBER REVOLUTION WAS FOREIGN TO US.....	265

Mazhibayeva Sh.O.	
MASS MIGRATION OF KAZAKHS ABROAD IN 1928-1933.....	273
Mazhikyzy N.	
LEATHER TREATMENT ART AT THE CHINESE KAZAKHS.....	279
Makasheva K.N., Shalkeyeva Z.	
ORGANIZATION OF ISLAMIC COOPERATION AND THE EUROPEAN UNION: MAIN AREAS OF COOPERATION.....	286
Mukhatova O., Sadvokasova Z.T.	
THE ARMED RESISTANCE IN MANGISTAU.....	293
Mukhitov K.	
KAZAKH WRESTLING: PAST, TODAY AND FUTURE.....	307
Mukhitov K.	
CONSTRUCTION OF THE MAKAT-UZEN RAILWAY.....	318
Nadyrbekov N.K.	
SACRED TOPOGRAPHY OF ANCIENT AND MEDIEVAL KAZAKHSTAN.....	326
Ospangaliev K.A.	
ON THE COURSE OF THE ELECTION OF THE ALL-RUSSIAN FOUNDING MEETING OF THE EAST KAZAKHSTAN REGION.....	340
Razdykov S.Z., Zainov A.M.	
SARMATIAN CULTURE IN THE NORTH-EAST CASPIAN AND ADJACENT AREAS: PROBLEMS, HYPOTHESES.....	350
Rakhbayev K.K.	
HISTORY OF ZHELTAU MOSQUES (MID-XIX-EARLY XX CENTURIES).....	363
Sadykova A.M.	
POLICY OF THE SOVIET GOVERNMENT IN RELATION TO RELIGION DURING WORLD WAR II.....	371
Sugirbayeva G.D., Issabek B.K., Omarbayev Y.K.	
REGISTRATION SYSTEM PROCEDURE FOR DOCUMENTING TRAVEL ABROAD IN THE KAZAKH SSR: PERIOD OF STAGNATION.....	379
Syzdykova A., Moldakimova A.	
ACTIVITY OF ECOLOGICAL MOVEMENTS OF PRIYRTISHIYA IN THE 80s OF THE XX CENTURY: CLASSIFICATION AND METHODS.....	388
Taiman S.T., Sugurbay M.	
HISTORICAL SOURCES IN THE EPIC POEM OF S.ZHANGABYLOV «DOSAN BATYR».....	395
Tolamissova A.G.	
INTEGRATION OF THE KAZAKH DIASPORES AND THE ROLE OF «SMALL KURULTAIS».....	417
Tulebaev T.A., Abikenova G.E.	
PRODUCTION OF BUILDING MATERIALS AND PROCESSING OF MINERAL RAW MATERIALS IN THE SOUTH OF KAZAKHSTAN IN THE SECONDHALF OF THE 19TH - EARLY 20TH CENTURIES.....	425
Uzhkenov E.M., Shotanova G.A.	
EXTERNAL FACTORS OF THE POLITICAL CRISIS IN THE KAZAKH STEPPES (second half of the 18-th - the beginning of the 19-th centuries).....	437
Habizhanova G.B., Almagambetova A.M.	
SOME ASPECTS OF RELATIONS BETWEEN THE TRIBES OF KARAKHANID STATE AND THE OGHUZES.....	452
Shashaev A., Smagulov B., Tylakhmetova A.	
GRAVE CONSTRUCTIONS OF GENEALOGICAL GROUPS OF KAZAKHS IN KAZAKHSTAN AND RUSSIA.....	460
Shildebay S.	
PUBLIC, POLITICAL AND STATE ACTIVITIES OF SEYTKALI MENDESHEV.....	472

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми журналы 2020. 1(21)

Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 30.03.2020.
Пішімі 70x100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМКТел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Е-mail: edu.history@bk.ru.
Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй